

קביעת גבולות החיל על פי מסורת אבן השתייה

- א. מקום קודש הקודשים – תחת כיפת הסלע
- ב. מדידת גבולות העזרה מכותלי מבנה כיפת הסלע
- ג. מציאת מקום ההיכל בהתאם למבנה הכיפה
- ד. כיצד ידעו לכוון את מבנה הכיפה על מקום ההיכל?
- ה. קיצוץ אבן השתייה שבקודש הקודשים אחר החורבן
- ו. גבול החיל במערב
- ז. גבול החיל בצפון
- ח. סיכום

א. מקום קודש הקודשים – תחת כיפת הסלע

במשנה (כלים פ"א) מבואר שטמא מת אינו יכול להיכנס לחיל, וכל שכן לעזרות. הנכנסים להר הבית וסובבים את הרמה סוברים שיש בתוך מתחם הר הבית תחום ידוע שמחוץ לו טמא מת יכול להיכנס, כי הוא מעבר לגבולות החיל.

הרדב"ז (שו"ת ח"ב סי' תרצא) כתב שישנה מסורת שאבן הצחרה היא אבן השתייה שהייתה בקודש הקודשים, כפי שאומרת המשנה ביומא דף נג ע"ב "משניטל ארון, אבן היתה שם מימות נביאים ראשונים ושתייה היתה נקראת, גבוה מן הארץ שלש אצבעות, ועליה היה נותן". בנוסף למסורת זו שעליה סמך הרדב"ז הלכה למעשה, והסיק על פי שאשר לעלות בכל הכיוונים אחרי הרחקת מרחק מתאים מהכיפה, העולים כיום יכולים להתבסס על הידע הטופוגרפי שסיפק לנו וורן לפני 150 שנה במדידות הסלעים שעשה בהר הבית. הלימוד מזה על מקום המקדש מבוסס על מה שביארו ביומא נד ע"ב את המשנה "ושתייה היתה נקראת. תנא: שממנה הושתת העולם. תנן כמאן דאמר מציון נברא העולם". פשוטות הגמרא היא שאותה אבן השתייה שהייתה בקודש הקודשים ומוזכרת במשנה היא חלק מסלע ההר שממנו הושתת העולם, כפי שעולה גם ממסורת הרדב"ז ונראה לענ"ד שלפי זה מה שאמרו במשנה "אבן היתה מימות הנביאים הראשונים" היינו שהנביאים הראשונים שקבעו את מקום המקדש קבעו ששיא האבן יהיה בקודש הקודשים במקום שעליו הונחה הקטורת גם בבית ראשון, אלא שאז היה גם ארון, והאבן בלטה בין הבדים, ואחר כך ניטל הארון.

על כל פנים לפי גובה הסלעים שבדק וורן אין אפשרות להציב את קודש הקודשים מחוץ לכיפת הסלע מבלי שיבלטו סלעים בתחומי העזרות. כמו כן אין אפשרות להניח שההיכל היה מערבית לסלע ושחלקים אדירים של הסלע שהיה במקום ההיכל קוצצו, כי

וורן ציין שכל הסלעים שהוא ציין את גובהם הם מהשכבה החיצונית של המסלע הנקראת מזחילו,¹ ולפיכך ברור שלא נערכה בהם חציבה אחר החורבן.

כל זה מביא למסקנה שאין כל חשש להתקרב ואף לעלות על המדרגות שמובילות לרמה מדרום ומצפון, כי קיים סימן ברור בתוואי השטח שימש כגבול אזהרה בינם ובין הרמה עצמה שחלקים ממנה אסורים בכניסה (ובמזרח ממילא אין מאפשרים להתקרב). השאלה המרכזית שצריך לברר היא האם גם במערב שבו המדרגות קרובות מאוד לכיפה מותר לעלות על מדרגות הרמה ללא חשש. שאלה זו קשורה לשאלה האם יש לחוש לסברת הרב גורן שהצחרה היא האבן שתחת המזבח, וממילא המקום שאפשר לעבור בו במערב המתחם צר מאוד, ובוודאי אי אפשר להתקרב למדרגות.

לענ"ד מאותם טעמים ששללנו את המפקקים במסורת על כך שאבן הצחרה היא במקום קודש הקודשים יש לשלול את הסברה שהעלה הרב גורן שהצחרה היא האבן שתחת המזבח, הן משום שבסופו של דבר היא סותרת את המסורת המובאת ברדב"ז, והן משום שבהתבסס על המשנה והגמרא ביומא שאבן השתייה שבלטה בקודש הקודשים, היא אבן הסלע של ההר שממנו נוצר העולם הצעתו מחייבת להניח שקודש הקודשים עמד בפסגת שן סלע תלולה וענקית שעברה בין המקומות שוורן בדק את גובהו, ושכל סביבותיה היו מכוסות בשכבת אדמה גבוהה, וזה מנוגד לכלל של 'כאן נמצא כאן היה', שעל פיו לא חוששים לשינויים מופלגים ללא אחיזה של ידע במציאות שאכן נעשו שינויים כאלו.

אמנם ידוע שבזמן מרד בר כוכבא טורנוסרופוס חרש את מקום המקדש, אך נראה שלא נעשו על ידו שינויים בפני ההר כי ידוע שגם אחרי חרישה זו נשאר שרידים ממבנה המקדש, כפי שמוכח מדברי אבות הכנסייה, כ-250 שנה לאחר החורבן, המתרצים את אי-התקיימות 'בבואת' אותו-האיש שלא תישאר במקום המקדש אבן על אבן בכך שהכוונה היא שהמקום יהיה עזוב אע"פ שבאמת אינו הרוס ('המסורת על מקום המקדש' הרב נעם שפירא והרב יוסי פלאי מהדורה 1 עמ' 24).² גם בבנייה הרמה שאחריה כבר לא נשאר

1. וורן מציין בספרו 'ירושלים של מטה', שכל הגבהים של הסלעים שהוא מדד הם מהשכבה החיצונית של המסלע הנקראת 'מיזחילו', ולא מהשכבה העמוקה יותר הנקראת 'מלכה'. וראה ויקפדיה (ערך תצורה בענה) "בדרך כלל שכבות המלכה עבות, ומעליהן מונחות שכבות דקות של מיזו-חילו". וציינו שם שאבני החומות העתיקות והחזקות בהר הבית נחצבו מאבני מלכה. כיון שהסלעים נמדדו במקומות רבים במתחם, דבר זה מוכיח שלא היתה חציבה גדולה בסלע ההר.

2. מובא שם מקורות על ידי הרב צבי רוגין. ב"דרשה" שנשא ציריל (אבות הכנסייה, הרצאה קטכטית 15), שהיה הבישוף הנוצרי של ירושלים (חי בין השנים 386-315 לספה"נ), הוא נאלץ לפרש את הדברים של יש'ו "כי כאשר, או על-ידי פעולות הזמן, או על-ידי סתירה על-מנת לבנות בנינים חדשים, או מכל סיבה אחרת, יהפכו כל האבנים האלו. ואיני מתכוון רק לאלו שבהיקף החיצוני, אלא אפילו פה במקדש הפנימי, מקום שהיו הכרובים". משמע שהיה ידוע ומפורסם היכן הוא מקום המקדש עצמו וקודש הקודשים שבו על ידי מבנים שהיו בו. כך אמר גם קריסטוסטמוס, הבישוף של

קביעת גבולות החיל על פי מסורת אבן השתייה

שרידים גלויים ונעשה מישור עכ"פ לא נעשו שינויים נרחבים בפני בסלע, כפי שמעידים ממצאי מדידות ורון הנ"ל. וכן מורה הסברה כיון שככל הנראה שינויים אלו נעשו על ידי אומה שהתייחסה למקום כמקודש ולא כהפקר, וגם בשבילם ההר הוא המקודש של העקידה, ולכן יש להניח שמי שהעריך את קדושת המקום לא יעשה שינויים מפליגים לשינוי צורת ההר, ואם היה מישהו שפרץ את הגדרות ועשה דבר כזה היינו שומעים על זה.³

מה שנשאר לברר הוא עכ"פ מהו המיקום המדויק שעד אליו אפשר להגיע במערב, לעניין זה לא די במסורת אבן השתייה ובחינת האבנים כי עדיין אינו יודעים מכוחם את המידה המדויקת של האמה ואת המיקום המדויק של כתלי העזרה.

ב. מדידת גבולות העזרה מכותלי מבנה כיפת הסלע

החידוש שאבקש לבסס במאמר זה הוא שהרדב"ז לא סמך רק על מסורת אבן השתייה. כי הרדב"ז התיר להיכנס בטומאת מת לגגות ועליות מבנים המרוחקים י"א אמה ועובי כותל ממערב למבנה כיפת הסלע, משום שהם מחוץ לגבולות העזרה. מכיוון שהמרחק מכותלי מבנה כיפת הסלע לקצה המערבי של הרמה הוא יותר מי"א אמה ועובי הכותל (המרחק הוא יותר 15 מטר), על כן הוא מסיק שיש היתר לעלות גם במדרגות המערביות של הרמה.⁴

דיוק המקום הזה נובע מזה שבתשובתו מסתמך הרדב"ז על מדידת גבולות העזרה מקירות מבנה כיפת הסלע:

הדבר ברור שתחת הכיפה שם אבן השתייה בלי ספק הנקרא אצלם אלסכרא... מ"מ אין ספק כי האבן הזאת אשר תחת הכיפה היא אבן השתייה אשר עליה היה הארון בבית קודש הקודשים לצד מערב. הילכך מי שעולה בעליות אשר לרוח מערב או הנכנס לראות מהפתח אשר לצד מערב צריך לשער שיהיה בינו לבין

קונסטנטינה, שחי בין השנים 347-407 לספה"נ: "לא תשאר אבן על אבן" – אם כן איך נשאר...? כי הוא [יש"ו] אמר דברים אלו או שיהיה עזוב [ולא הרוס], או שהיה מדבר על המקום שהיה עומד עליו. כי יש מקומות שנהרסו עד היסוד".

3. גל ערמון (מעלין בקודש מא עמ' 19) מביא סברה שהרחבה המוגבהת נבנתה בידי הצלבנים או הממלוכים בגלל כתובות הבנייה של הקשתות. אך לענ"ד זמן בנית הקשתות אינו מוכיח על הרחבה. כידוע בנסתרות דרשב"ל כתוב על כך שהמלך השני של מלכי האיסלם יישר את המקום, וקשה להניח שנעשו שינויים מפליגים כ"כ במקום המקודש בתקופה מאוחרת יותר בלי שיהיה לכך תיעוד על ידי היהודים שהמקום הזה בשבילם הוא בבחינת "עיני ולבי", או המוסלמים שמאז ומעולם היה המקום בשבילם מקודש.

4. אמנם בתחילה היה לו חשש לעלות במערב ובדרום, אך הסיק: "שוב ראיתי וכן אמרו לי בני אדם היודעים לשער שאין לך פתח ולא עלייה שלא תהיה רחוקה מהכיפה כפי השיעור אשר כתבת...".

הכיפה יותר מאחד עשר אמה שכך היה בין כותל מערבי של העזרה לכותל ההיכל ועובי הכותל כי הכותלים נתקדשו...
ואם העליות הם מצפון... רואין כאלו חוט מתוח מהכיפה לצד מזרח כל הבתים והעליות שהם בתוך מ' אמה לחוט זה הם בכלל הקדש, וכל שהוא חוץ לזה השיעור הרי הוא חול, וחשבון זה אינו מדוקדק לפי שההיכל היה צר מאחריו ורחב מלפניו כדכתיב הוי אריאל אריאל, ומ"מ לצאת מידי ספק צריך להתרחק מהחוט המתוח מכותל הכיפה הצפונית ארבעים אמה⁵ ברוחב באורך קפ"ז אמות מן המערב למזרח.

השאלה היא מדוע הרדב"ז לא מסתפק שמא הכותל המערבי של המקדש עמד ממערב לקיר המערבי של מבנה הכיפה, ואם כן צריך להרחיק יותר מ"א אמה כדי להסתלק מן הספק! וכן לכיוון צפון – החישוב של 40 אמה לחומרא מתבסס על הנחת יסוד שמקום אבן השתייה במרכז הכיפה. ומדוע לא חשש הרדב"ז שמא מקום אבן השתייה בצפון הכיפה ואם כן צריך להרחיק יותר מ-40 אמה! הלא כל הדברים האלו קשה ללמוד אך ורק מהמסורת על אבן השתייה.

ניתן לכאורה להעלות כמה אפשרויות להבנת דבריו:

- א. הרדב"ז ידע שהסלע שעל פי המסורת היא אבן השתייה ממוקמת תחת מרכז הכיפה, ומשום כך אפשר להעריך שקירות הכיפה חופפות עם כותלי ההיכל.
- ב. הרדב"ז הסתמך על מה שכתב בתשובה תרלט: "וגם מלכי העכו"ם היו חופרים כדי לגלות יסודות הבית לבנות עליהם חומת הבית". על פי זה הוא מסיק שהכיפה נבנתה על יסודות ההיכל.
- ג. הרדב"ז הסתמך על הערכת העין שגודל הכיפה הוא כגודל ההיכל.
אך לענ"ד כל התירוצים האלו בלתי אפשריים:

א. הרדב"ז לא ידע כלל היכן בדיוק האבן נמצאת בתוך הכיפה, ולכן לא יכול היה לגזור ממנה את מיקום קירות ההיכל. וראיה לדבר – מה שכתב שהאבן במערב, בהעתיקה מלשון הרמב"ם, מבלי לדון במשמעות הדבר. אילו ידע הרדב"ז שהאבן במרכז הכיפה, היה עליו לדון על הסתירה בין המציאות ובין דברי הרמב"ם. כמו כן מציאות האבן במרכז אינה מביאה למסקנה שיש למדוד רק י"א אמה מהכותל המערבי של הכיפה.

5. חשבון 40 אמה של הרדב"ז מתבסס על כך שרוחב העזרה היה 135 אמה, ורוחב ההיכל (ללא האולם) היה 70 אמה הרי שמצפון לקצה הצפוני של ההיכל יש כמחצית מההפרש בין שיעורים אלו (כ-32.5 אמה, עליהם יש להוסיף את עובי כותלי העזרה שיתכן שהיה כ-6 אמות). נמצא שהעומד במרחק 40 אמה ממבנה הכיפה ודאי אינו בתחום העזרה.

ב. **אי אפשר לומר שהרדב"ז סומך על השמועה שהמלכים חפרו כדי לבנות את חומת הבית על יסודות הבית, כי כאן בתשובה זו הרדב"ז כלל לא מזכיר זאת, וגם ברור מדבריו שהוא יודע שקירות מבנה הכיפה אינן חופפות לכותלי המקדש בצפון ובדרום שבהם היה רוחבו צר (למעט מקום האולם), ואילו מבנה הכיפה מתומן שווה צלעות. ועוד נראה שבתשובה תרלט הרדב"ז אינו מתכוון לחפירת יסודות ההיכל, אלא להנמכת כל שטח הרמה, שהרי הוא בא ליישב שם מדוע הר המוריה הנגלה לעינינו נמוך מגובה העיר העתיקה של ירושלים. וכן נראה מהלשון "חומת הבית", שלא כתב כאן הכיפה כפי שכתב בשאר המקומות אלא כוונתו במילים אלו אינה למבנה הכיפה, אלא לחומה שסביב הכיפה, דהיינו הרמה. ואם כן לא ייתכן שעל סמך חפירה זו אנו יודעים שקירות מבנה הכיפה חופפות לכותלי ההיכל.**

ג. **אי אפשר לומר שהרדב"ז הסתמך על הערכת העין ביחס לגבול מבנה הכיפה, שהרי הוא מסתפק האם הקיר הצפוני (וכן הדרומי) עומד על האזור הרחב, שכולל את רוחב האולם, או על האזור הצר, וא"כ אינו יודע אם מבנה הכיפה הוא ברוחב 70 אמה או 100 אמה. ובכלל לא נראה שהרדב"ז ידע לאמוד את המרחקים בקירוב גדול כל כך. רק בסוף התשובה הוא כותב שנעזר באנשים שיודעים לאמוד יותר ממנו, ומזה הגיע למסקנות שונות מעט ממה שכתב בתחילה.**

על כן נראה שהבסיס לכל דברי הרדב"ז הוא מפני שהיה יודע שיש מסורת שהכיפה נבנתה על פי תנאים שהתנו היהודים עם המוסלמים, ושהיהודים גילו להם את מקום המקדש כדי שיסמנו את גבולות ההיכל, ולכן הכיפה מציינת את גבולות ההיכל.

קיומה של מסורת כזו מתבאר מהמקורות שהיו מאות שנים לפני הרדב"ז.

א. באיגרת מחכמי ירושלים מזמן הגאונים (אגרות א"י, יערי, עמ' 51) כתוב שהיהודים "הראו להם את מקום המקדש, והתנו עמהם תנאים כי הם יכבדו את בית המקדש מכל גיאול". יש לשים לב שלא מדובר על גילוי האבן אלא על גילוי מקום המקדש, ולא מדובר על הגילוי שבהר הבית היה מקדש שזה ודאי היה ידוע לכולם לפני כן, שעל כן גם לא הוקמו בו בתי מגורים על ידי עם כלשהו, ואם כן קשה מהי משמעות גילוי מקום המקדש? על כרחך צ"ל שמדובר על גילוי מדוקדק של מקום המקדש עצמו שבעקבותיו נבנתה הכיפה באופן שמסמן את המקום. לכאורה אנו יודעים מכתובות וממקורות נוספים שהכיבוש נעשה על ידי המלך השני באיסלם (עומר), ובניית הכיפה רק עשרות שנים אחריו (על ידי עבד אל מליק), ואיך אמרו שגילו לכוּבשים? אך נראה שחכמי ירושלים מספרים כאן על מה שנעשה בזמן הכיבוש, מבלי לחלק בין עומר לעבד אל מליק, או מפני שהם לא ידעו על הבדל בזה או מפני שעכ"פ אין בזה נפק"מ. מטרם באמירה זו להבהיר לבני הגולה שהם יודעים על פי המסורת בדיוק היכן המקדש. ודי להם שהמסורת אומרת שמי שבנה את המקום עשה זאת על פי הדרכת היהודים וא"צ

להיכנס לביור עם מי היהודים התנו את התנאים. בכל אופן הם מבארים שהמסורת היא על פי מה שגילו היהודים לכובשים, וזה נעשה במכוון כדי שיבנו את המבנה של הכיפה, ובכך ישמר המקום מכל גיאול, למדנו מדבריהם שהמקום המדויק מזוהה באמצעות מבנה של הישמעאלים אמנם לא כתוב כאן במפורש שהכיפה היא שמצינת את מקום המקדש, אך כיון שהדבר כתוב במפורש ברדב"ז ולא ידוע על מסורת אחרת, מובן שכוונתם היא למעשה שהכיפה מצינת את ההיכל.

ב. רבי יעקב בן נתנאל (מובא באגרות א"י) מכנה את הכיפה והרמה "בית המקדש ועזרה חדשים". לא יתכן שהוא המציא דבר זה מדעתו, אלא נראה שהוא אומר את דבריו על יסוד מה שהיו רגילים לומר בזמנו על סמך אותו נתון הידוע במסורת חכמי ירושלים הנ"ל שנמסר על מקום המקדש. נראה שמאחר שידעו שמקום המקדש מצוין על ידי הכיפה וסביבו יש את מבנה הרמה כינו בני ירושלים את כל הכיפה והרמה בית המקדש ועזרה חדשים, ואין לדקדק באמירה זו שאם כן גם העזרה מצינת במדויק את מקום העזרה כי הם לא אמרו שכל המבנים שבנו מציינים במדויק אזורים קדומים, אלא שאנו למדים מעצם זה שהם כינו את המקום בשמות אלו שהיה להם ידע על כך שיש כאן מקום מזוהה על ידי המבנים של הישמעאלים.

ג. תלמיד הרמב"ן (מובא באגרות א"י) מתאר גם את הסיבוב שעושים הערבים סביב כהקפת מקום המזבח, וכתב "נראה כי הוא מזבח החצון אשר בעזרת ישראל". ויש לשאול מכוח מה הוא הסיק שכיפת השלשלת היא מקום המזבח? נראה שגם דבר זה למד זאת מהמסורת שהכיפה היא מקום ההיכל, כי ממילא אפשר לשער לפי זה שמבנה כיפת השלשלת שלפניה עומד במקום המזבח.

ד. ברשימה שצירף הרמב"ם לפירושו על המשנה למסכת ראש השנה⁶ הוא מתאר את החסדים שעשה עמו ה' בהיותו בארץ ישראל "ונכנסתי לבית הגדול והקדוש והתפללתי בו". וכן באגרת לרב יפת הדיין מעכו (איגרות הרמב"ם מהדורת שילת ח"א יא) כתב

6. רשימה זו מובאת בספר חרדים מצוות התשובה פ"ד. הרב שילת (איגרות הרמב"ם יא) מציין שתיאורו של הרמב"ם גלוי לפנינו בסוף כת"י פריס 336 (ס' 2939 במכון לתצלומי כת"י, ומובא באתר הר הבית). כת"י זה הוא פירוש מסכת ראש השנה לרמב"ם שהועתק מכת"י של הרמב"ם בעצמו בעכו, ובסופו נמצאת רשימה זו. בהמשך מציין הכותב לדברים שכתב באותו מקום הרב דוד הנגיד נכדו של הרמב"ם על המשפחה. משמע שכת"י הגיע לידו על ידי רבי דוד הנגיד שכידוע בתולדותיו הוא היה כמה שנים בעכו. מה שמקשים על מה שהרמב"ם כתב שם בלשון "נדרתי" על דברים שקיבל על עצמו ועל זרעו לדורות עולם למרות שהוא אומר לא לידור נדרים, ובודאי אינו יכל להדיר את כל זרעו, אינה קושיה כי נראה שאין כוונת הרמב"ם ממש לנדר, אלא להנהיג לו ולמשפחתו כמו כל מנהג שנהגו לקבוע יום טוב בקהילות מסוימות.

הרמב"ם "שאני והוא (ר' דוד אחיו) ואבא מארי זצ"ל ואתה – ארבעתנו הלכנו בבית ה' ברגש".

בפשטות כוונתו שהוא נכנס לבית המקדש, אמנם היום אסור להכנס למקום בית המקדש עצמו, אך נראה ש"נכנסתי לבית הגדול והקדוש" הוא כמו שיאמר אדם בימינו 'נכנסתי לירושלים עיר הקדש' כשהגיע לכניסה לעיר כי למרות שהוא לא נכנס לגבולות ירושלים המקודשת, הוא נכנס למה שקרוי ירושלים עיר הקדש. ובנידון דידן כוונת הרמב"ם שהוא נכנס למקום הקרוי עזרה, והעזרה ודאי קרויה בלשון חז"ל בית המקדש כפי שנאמר בדברי הימים על מקום העזרה (ב, ז, יב) "בית זבח". לכן מובן שבאגרת לרב יפת הדיין מעכו הוא משתמש בדיוק באותה לשון שכתב בהלכות בית הבחירה פ"ז ה"ה על הילוך בעזרה "וכל הנכנס לעזרה יהלך בנחת במקום שמותר להכנס לשם, ויראה עצמו שהוא עומד לפני ה' שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים. ומהלך באימה ובראיה וברעה שנאמר בבית אלקים הנלך ברגש". הרמב"ם אומר שיש מצוה להלך בעזרה ברגש, ולכן משמע שהרמב"ם לא בא למקום רק כדי להתפלל, אלא כדי להלך במה שקרוי עזרה. לדעת הרמב"ם ככל שהוא קרוב יותר לעזרה יש יותר מצוה כמו שמובא ברדב"ז שהיו חפצים להתקרב כמה שיותר.⁷ לכן הרמב"ם ומשפחתו הילכו ברגש במה שנקרא אז "בית מקדש ועזרה חדשים", כלומר שהם הלכו במקומות שמותר ללכת כפי שכתב הרמב"ם בהלכה על מקום העזרה ממש.

וכיצד ידע הרמב"ם מה הם המקומות המותרים בהליכה על מבנה הרמה? נראה שהרמב"ם קיבל מאנשי ארץ ישראל את המסורת שמקום המקדש ידוע כי הכיפה מציינת את ההיכל, ועל כן לפי אומדן הנראה לעין שהרמה כוללת תחום מעבר לעזרה הוא עלה ונכנס אל הרמה במקומות שמרוחקים מספיק מהכיפה.

לפי הדברים שמובאים כאן נראה מסברה שהרמב"ם לא הסתפק בכניסה להר הבית, מאחר שהיתה מסורת שמאפשרת התקרבות גדולה יותר למה שקרוי עזרה חדשה, ולכן נראה שהרמב"ם לא התכוון שהוא נכנס רק להר הבית. גם לשונו מוכיחה זאת שנראה שכניסה לבית הגדול והקדוש היא כניסה "לבית המקדש" כלשון שאנו אומרים בברכת המזון ובתפילת מוסף, במקום מקדש "הגדול והקדוש". בכל מקום ברמב"ם הביטוי "בית המקדש" שמור למקום ההיכל והעזרה. ומה שכתב הרמב"ם בהל' ביכורים (ב, כ) "תביא בית י"י א-ה להיך מלמד שהוא חייב באחריותו עד שיביאם להר הבית". לא מדובר על

7. הרדב"ז (ב תרצא) כותב בתחילת תשובתו גם כותב שמתייחסים לרמה כ'בית המקדש'. ז"ל: "שאלת ממני אודיעך דעתי אם מותר ליכנס לעליות הבנויות סביב לבית המקדש שהן בולטות לתוך המקדש". עליות סביב לבית המקדש היינו בעיקר העליות הסמוכות לרמה שעליהם יש מקום לדון אם הם מרוחקות 11 אמה מהכיפה, כפי שביארת יבמעלין בקדש גליון לא.

הכניסה לבית ה', אלא על ההבאה לפניו, דהיינו שבהגיעו להר הבית נחשב כהביא לפני בית ה' א-להיך.⁸

ועכ"פ בודאי שהוא לא התכוון שנכנס רק לאיזה בית כנסת הקרוי בית גדול וקדוש מחוץ לתחום הר הבית (כפי שטענו בכמה תשובות ומאמרים בימינו). מלבד שלא ידוע על מקום כלשהוא בירושלים מחוץ להר הבית שנקרא "הבית הגדול והקדוש" בפי אנשי אותו דור, הרי הרמב"ם באגרת יא אומר שזו היתה הליכה ברגש "בבית ה'", ובודאי אין הכוונה לסתם הליכה בבית כנסת שאין בה כלל דבר מיוחד, אלא כוונתו כפי שכתב בהל' בית המקדש.

וכן מוכח מדברי רבי בנימין מטודלה שהגיע למקום ארבע שנים אחרי הרמב"ם והוא אומר שהיהודים מתפללים לפני "כותל מערבי... שער הרחמים, לפני העזרה" (הכוונה לכותל שנשאר מהחורבן והוא שער הרחמים שנמצא לפני הרמה, כפי שביארתי במעלין בקודש לח עמ' 45). מוכח מדבריו שלא היה להם בית כנסת שהרי הוא לא אומר שהם היו מתפללים בבית כנסת. ומובן שיהודים שלא טבלו היו מתפללים מחוץ למתחם, אך מי שנזהר להטהר ורצה להלך ברגש בבית ה' היה נכנס גם "לעזרה", והכוונה היא כדברי הרמב"ם שכותב שהוא נכנס לבית הגדול והקדוש, כי הוא עלה על הרמה הנקראת עזרה.

ה. הכפתור ופרח פ"ו כותב "צריכין אנו לדעת גדר וגבול מקום האסור וחייב ליכנס היום שם בבית הקדוש". ואחר כך תחם את המקום המקודש כמידות העזרות שכ"ב אמה על קל"ה. ומבואר מדבריו שיש מקום שמותר גם היום להיכנס למקומות מסוימים "בבית הקדוש", והוא בא לתחם מהו המקום האסור והחייב. למרות שהוא כתב לפני כן שמי שנכנס היום למקום שהיה הבית חייב כרת ומתפללים בשער הרחמים. הוא מוסיף ואומר שעכ"פ אחרי היטהרות מותר להיכנס למקומות מסוימים במה שקרוי היום "הבית הקדוש" שהוא שם כולל לרמה והכיפה. הכו"פ מזהיר אך ורק שימנע מלהיכנס לתחום

8. אמנם מצינו בשמות רבה פרשת בא פרשה טו סימן ח "אם אין אתה נותן לי בית המקדש ת"ק אמה על ת"ק אמה לא נתת לי כלום". ומאיך מצינו שבית המקדש עצמו נקרא הר כבפסחים פח ע"א, וכספרי דברים פרשת ואתחנן פייסקא כח "ההר הטוב הזה והלבנון, הכל קראו אותו הר, אברהם קראו הר שנאמר אשר יאמר היום בהר ה' יראה, משה קראו הר שנאמר ההר הטוב הזה, דוד קראו הר שנאמר מי יעלה בהר ה'". אך נראה שזה נאמר בגלל שבתחילה היה רק הר שהיה מקודש גם לפני שנבנה בית המקדש וכל המקום המקודש נקרא בית המקדש, על שם שהוא ההר שבו יבנה בית המקדש, וגם לדורות קראו לבית המקדש עצמו הר שזה יסוד קדושתו. בדרשה אחרת קראו לכל ירושלים הר הבית, במדרש תנאים לפרשת ואתחנן "ההר הטוב זו ירושלים, והלבנון זה בית המקדש: הכל קראו אותו הר. אברהם קרא אותו הר, שנ' בהר ה' יראה".

אך כל זה נמצא רק בדרשות ולא בלשונו של הרמב"ם, גם בלשון בני דורו של הרמב"ם, ר' יעקב בן נתנאל, ור' בנימין מטודילה, דחזינו מדבריהם שלא היו קוראים לכל תחום הר הבית בית מקדש, אלא היו מתייחסים לרמה והכיפה כבית מקדש ועזרה חדשים.

של עזרת נשים והעזרה שהוא שכ"ב על קל"ה אמה, והוא אינו אומר לקחת טווח בטחון, ואף אינו חושש לעשר אמות של תוספת לחיל,⁹ ומשמע שברור לו שהנכנס יכול לדעת בצורה מדויקת היכן עזרת נשים והעזרה. כיצד יכול אדם הנכנס היום לדעת בצורה מדויקת היכן עזרת נשים ועזרה? על כן נראה לענ"ד שכוונתו שיאמוד את התחום לפי הכיפה שמציינת את גבולות ההיכל. ולפי זה מובן מה שהתקשו מדוע לא הזכיר הכו"פ את אבן הצחרה. התשובה היא מפני שאותה איננו רואים, אלא רק מאמינים לערבים שהיא קיימת. לעומת זאת אנו רואים את "הבית הקדוש" דהיינו הכיפה והרמה, ועל פי הכיפה אנו יודעים את התחום האסור.

המסקנה מכל האמור היא שאכן יש מסורת ידועה שהועברה מחורבן הבית באמצעות הסימנים על אבן השתייה והמבנים ששרדו על מהמקום המדויק של המקדש. על פי מסורת זו נבנתה הכיפה כדי לסמן את גבולות ההיכל והדבר היה יודע מימי הקמת הכיפה עד ימי הרדב"ז שהכיפה מציינת את מקום ההיכל, וכל עוד שיכלו להכנס למקום אחרי טהרה היו עושים זאת על סמך אותה מסורת.¹⁰ אין דבר שמפריך מסורת זו, ועל כן סוברים הרמב"ם, הכפתור ופרח והרדב"ז שיש ללכת על פי המסורת.

ג. מציאת מקום ההיכל בהתאם למבנה הכיפה

הרדב"ז לא ידע בדיוק את גודל המבנה ולכן הוא מעלה השערה שהיא מציינת רק את המקום הצר של ההיכל, אך אנו שיוודעים מה גודלו, רואים לפי גודל אמה סביר (כחצי מטר) שהמבנה מציין את המקום של כל ריבוע ההיכל במידות החלק הרחב שבמזרחו (האולם) – מאה על מאה אמה, ואכן כך משתמע גם מהכפתור-ופרח שכפי שכתבתי לא הזכיר טווח בטחון כלל גם לא חומרה למדוד מהמקום הצר.

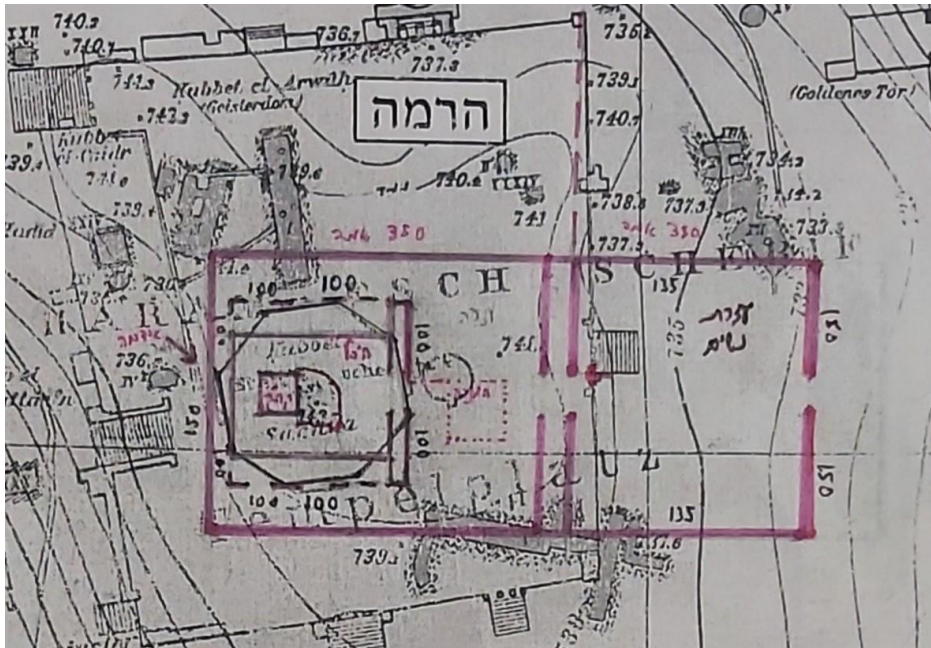
לעומת זאת הרמה לא נבנתה לסמן את גבולות העזרה כפי שמסיק הרדב"ז שאין לחשוש לעלות במבנים שנמצאים על גבולותיה ועומדים בהם על שפת הרמה. אפשר לשער שהיא נבנתה כדי שידמו את הכיפה והרמה למקדש והעזרה. מכל מקום יהיה טעם בנייתה אשר יהיה, אין זה משנה את דברי הרדב"ז שהכיפה מציינת את גבולות ההיכל.

---

9. למרות שלדעתו קדושת עזרת נשים לא בטלה, יתכן שלדעתו לתוספת ה-10 אמות אין צריך לחוש כי סבר שבכלל לא היה תוספת כזו בשטח. אולי חומת החיל היא חלק מתחום העזרת נשים.

10. הרע"ב (באגרת המובאת באגרות א"י) כתב ששמע על האבן שהיא אבן השתייה שהיא בקדש הקדשים, ולא כתב שהכיפה מציינת את ההיכל. אך אין ללמוד מזה שלא היתה ידועה מסורת זו, אלא הוא אומר אחד מהפרטים של המסורת ששמע. הלכה למעשה בזמנו לא יכלו להכנס, כי היו מוכנים להכניס רק אומנים שאותם רצו לבניה בכיפה עצמה, ולכן בזמנו יהודים לא נכנסו להר הבית.

במעלין בקודש מ הראיתי את התאמת מסורת זו לכותלי הכיפה, אך שם לא הצגתי שרטוט מדויק. בשרטוט המצורף הדבר מתבאר היטב.

השרטוט נעשה בהתאם להנחה שהמקדש הוא כרוחות העולם כפי שעולה מפשטות הירושלמי בעירובין (ה, א), וכן ממה שהתורה הכשירה שחיתת קודשי קודשים רק בצפון, והוא מה שצפוני למזבח, ואם המקדש לא היה מכוון לרוחות העולם היה צריך להיות לימוד מהפסוקים שאפשר להכשיר בצד מערב מקום שהוא דרומי יותר מאשר פינת המזבח המזרחית צפונית, ועל כרחך אין לימוד כזה כי המזבח מכוון לרוחות העולם (כתבתי על כך במעלין בקודש גליון לט וראה מאמריו של הרב עזריה אריאל במעלין בקודש גליון לז וגליון מא), ובנוסף לזה אם נעמיד את המקדש בכיוון צפון מזרחי, הוא עשוי להכליל את מקום האדמה שנמצאה בתחומי העזרה, וכפי שאבאר לקמן לא מסתבר שבמקום כזה נמצא אדמה. על כן שרטטתי את ריבוע רוחב האולם בהתאמה לריבוע החוסם את המבנה המתומן של הכיפה, ובהתאם - את גבולות העזרות ומקום המזבח.

ההכרח לשרטט כך בצפון ובדרום של הכיפה ברור. בכיוונים אלו, קו ריבוע האולם משיק לנקודה הצפונית ביותר והדרומית ביותר של מתומן מבנה הכיפה, ואי אפשר כלל לסטות ממנו כי כל חריגה לצפון או לדרום אף בחצי אמה יוצרת מצב שרוח שלמה מכתלי ההיכל כלל לא מצוינת על ידי קיר הכיפה.

קביעת גבולות החיל על פי מסורת אבן השתייה

כך הוא גם לגבי כותל המזרח. רוחב האולם משיק לנקודה המזרחית ביותר של מבנה הכיפה. אלא שכיון שצורת המבנה היא מתומן שנוטה מרוחות העולם לכיוון צפון ב-10 מעלות, אין אפשרות לסמן בצד המערבי את נקודת ההשקה במקסימום האפשרי, כבבשאר הכיוונים, ולכן בשרטוט הוא מסומן על ידי הקרן הדרומית של הפתח המערבי, ולא על ידי הקרן הצפונית של הפתח המערבי.¹¹ תיאורטית ניתן היה לבחור את נקודת ההשקה המדויקת במערב על ידי הזנת שרטוט ההיכל והעזרות 3 מטר מערבה, ולקבוע את החריגה בצד המזרחי, אך דבר זה לא מסתבר בגלל הממצא החדש שציינתי במאמר במעלין בקודש בגליון מ. הבאתי שם שכחמש מטר מערבית לפינה הצפונית של הפתח המערבי, נעשתה חפירה שבה נראתה ככל הנראה אדמת 'טרה רוסה'. אדמה כזו היא שכבה טבעית לא מעובדת, ובדרך כלל אדמה שמעבירים ממקום אחר לא נראית כך, אלא כמו כל אדמת המילוי שרואים בחפירות שנעשו על הרמה. האדמה נמצאה בעומק של כ-40 ס"מ מתחת לפני הרמה דהיינו כ-742 מטר מעל פני הים. לא סביר שנמצא אדמה כזו במקום שבו נבנה המקדש, ובפשטות הדבר מעיד על זה ששטח זה הוא מחוץ לתחום העזרה, וממילא חייבים לסמן את ההיכל כפי שסימנתי.

את הכותל המזרחי של העזרה שרטטתי ברוחב של 19 אמות, בהתאם למה שכתבתי במעלין בקודש גיליון מ שהביאור הפשוט לדברי הגמרא ביומא על שער המזרח שהחמה מצמצמת בו הוא שאורכו של השער המצמצם את החמה הוא כ-19 אמה כי זה האורך שעל פי הטבע מצמצם את החמה.

מהשרטוט עולה התאמה יפה לא רק לפינות המתומן אלא גם למבנים שבמזרח הכיפה:

א. מרכז כיפת השלשלת שתלמיד הרמב"ן מתייחס אליה כמציינת את מקום המזבח, מכוונת לפינה הצפון מערבית של המזבח לפי שיטת ר"א בר שמעון, או שדרום כיפה השלשלת מציינת את הפינה הצפון מערבית לשיטת ראב"י בהתאם לפסק הרמב"ם (הל' יום כיפור ג, ב עיין יומא לז ובכסף משנה), שכל המזבח בדרום.

ב. הפינה הדרומית של המדרגות במזרח הרמה, מכוונת כנגד הקצה הצפוני של שער ניקנור.

ג. הפינה הצפון-מזרחית של הרמה מכוונת כהמשך ישיר לכותל העזרה לפי רוחות העולם.

---

11. הסיבה שהוא נעשה בצורת מתומן, אם הוא מצד היהודים י"ל שזה מתוך כוונה שלא יחשיבהו להיכל עצמו, ואפשר שזה בא מצד המוסלמים משום שהמוסלמים רצו לעשות מבנה דומה למה שהיה מקובל למקומות מקודשים ואל הביזנטים ואצל הרומאים, שבתחילת שלטונם הם חיקו את האדריכלות של הביזנטים בהרבה דברים. עכ"פ אין צורך לומר ואין כל ראייה ממשית שהיו יסודות למקדש אלילי בצורת מתומן במקום.

מהשרטוט הזה עולה לנו השיעור המדויק של האמה שהוכחתי בראיות רבות מדברי חז"ל, שהיא 51.7 ס"מ, שכן זהו בדיוק אורך צלעות הריבוע החוסם את מבנה הכיפה, ללא ציפוי השיש של המבנה, שהוא מאוחר, וכפי שכבר עמדתי בזה בגליון מ.

ד. כיצד ידעו לכוון את מבנה הכיפה על מקום ההיכל?

מנין ידעו חכמי ישראל את המיקום המדויק של האבן לפני שנבנתה הכיפה, והלא המקום היה חרב? ומנין להם שהם מצאו את אבן השתייה.

לענ"ד יתכן שהם ידעו זאת על שרידי כותלי בית המקדש עצמו שכפי שהבאת לעיל הם היו קיימים מאות שנים אחרי החורבן. ואף שלא נמצא תיעוד על גילוי הכתלים באותו זמן, אין להוכיח גבר מחוסר תיעוד. ועוד יש לומר שהכול התגלה בעזרת סימונים יחודיים שנמצאו על אבן השתייה עצמה. על פי תמונות והשרטוט המצורף בגליון מ עמ' 97 רואים כיום שבחלקה המערבי אבן השתייה ישנה חציבה עמוקה, האבן חתוכה במקום זה בקו ישר שהוא מעשה בני אדם בגובה של מטר לפחות. זהו סימן יחודי שמאפשר להעביר במסורת היכן ממוקם מרכז קודש הקודשים לפי חתך המערבי שיש באבן.

מהגמרא עולה שאחרי חורבן הבית יהודים המשיכו לעלות למקום ובימי רבן גמליאל דיבנה אף הקריבו קרבן פסח כפי שציין הנצי"ב (ויקרא כו, לא) על פי הגמרא בסנהדרין יא ע"א. באותו זמן גם נזהרו מטומאת מת, וא"כ לא היתה להם בעיה לראות את הסימון שיש באבן, והם יכלו להעביר לדורות את המסורת מאב לבן כיצד לזהות על פי האבן את המקום המדויק.

כמאתיים חמישים שנה לאחר החורבן (בשנת 330 למנינם) מתואר המקום על ידי התייר מבורדו שיש בו סלע עם נקב, והיהודים באים אליו, ובאותו זמן עדיין היו גם שרידי מבנים של המקדש במקום כפי שהוכחתי לעיל מדברי אבות הכנסייה. ייתכן שאלו שעלו סברו שהקדושה פקעה כאשר פריצים חללוה ולא כמקובל כיום שהקדושה לא בטלה, אך על כל פנים מי שראה את האופן שבו חצובה האבן ויכול היה לאמוד את היחס למבנים שנשארו, יכול היה להמשיך ולהעביר מאב לבן את המסורת כיצד לדעת את המקום המדויק של המקדש.

בגליון מ הנ"ל, מיקמתי את מרכז קודש הקודשים סמוך לפרוכת במערב בשיא הגובה של האבן הסמוך למקום ראש חתך המדרגה החצובה שבאבן, על יסוד התיאור העולה מהמשנה ומהגמרא על הנחת הקטורת סמוך לפרוכת במזרח. אך לפי השרטוט שהצגתי כאן המיקום המדויק של שיא הגובה הוא מעט יותר מערבה. ועכ"פ מי שרואה את החתך יכול היה להעביר במסורת את המיקום המדויק. וגם אם היו שנים שנאסר על היהודים להתקרב למקום, ודאי יכלו להעביר מאב לבן את הידע כיצד למצוא את מקום קודש הקודשים לפי החתך שבאבן.

קביעת גבולות החיל על פי מסורת אבן השתייה

נמצא שלמעשה עניין אחד מחזק את השני מאחר שהוא נמצא מתאים לו. וראה מאמרי בירחון האוצר (גיליון סו, וראה גם גיליונות כא-כג. מח, סח, ע, עד) שהבאנו ראיות רבות לכך שאורך האמה הוא 51.7 ס"מ. קביעה זו, והמסורת על מקום ההיכל המסומן על ידי קירות מבנה הכיפה – מחזקות זו את זו.¹²

ה. קיצוץ אבן השתייה שבקודש הקודשים אחר החורבן

יש לשאול, מאחר ונראים באבן חתכים שנעשו במכוון, מי עשה את החתך הזה ולמה הוא נעשה?

בסידור המקדש (ח"ב עמ' 551) העלה מו"ר הרב ישראל אריאל סברה שהחציבה נועדה ליסודות קודש הקודשים, אך לענ"ד לא יתכן שהחציבה זו נעשתה כדי להעמיד עליה את הכתלים של קודש הקודשים כיון שרוחב המדרגה החצובה אינו מתאים לרוחב כתלי ההיכל. גם אין לומר שעצם החתך הישר שבמערב נועד להצמיד אליו את כותל העזרה, כיון שהמקדש צריך להיות כרוחות העולם, ולכן אם חוצבים כדי להצמיד כותל יש לחצוב בצורה המקבילה ממש לרוחות העולם. לפי דרכנו, היסודות לכותלי קודש הקודשים חייבים להיות יותר מערבה, כדי שיתאימו עם קירות מבנה הכיפה. על כן נראה שהחתך והחציבה הזו נעשו על ידי הרומאים אחרי חורבן המקדש כדי לפגוע במקום הכי מקודש.

ואכן ישנם מקורות שמראים שהאבן קוצצה אחר החורבן.

במדרש תהלים (שוחר טוב [בובר] מזמור יא) נאמר:

"כי השתות יהרסון צדיק מה פעל". אם הצדיקים שהשתיתו עולמך, כדכתיב "וצדיק יסוד עולם" (משלי י, כה), ועמדו הרשעים ופיגרו אותם, צדיק העולם הוא הקדוש ברוך הוא, מה פעולה הניחו לך בעולמך? ומה אבן שתיה שממנה הושתת העולם, עמדו רשעים עליה ופיגרו אותה, אתה צדיק העולם מה הנייה יש לך בעולמך ובפועלתך? ומה אם השיתין שהם קדומים על התהום, עמדו רשעים ופיגרו אותם, צדיק העולם מה פעולה פעלת?

משמע מהלשון "השתות יהרסון" והשוואה לצדיקים שהפירוש של "פיגרו אותה" הוא ששברו אותה.

---

12. הרב אלקנה ליאור (תחומין מב עמ' 129) כתב שהאמה היא לכל הפחות 53 ס"מ. אך דבריו מיוסדים על הבנה שמה שאמרה המשנה (מידות ב, א) "הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה" הוא ריבוע של חומה, שמזרחה היא חומת הר הבית המזרחית של היום. לענ"ד כיון שצריכים לקבל את מסורת הכותל המערבי שהוא כותל הר הבית חייבים לומר שכונת המשנה היא רק שבתוך מתחם הר הבית היה חייב להיות הר של חמש מאות על חמש מאות אמה, וכפי שביארתי במעלין בקודש גליון לט עמ' 40, וממילא אין אפשרות לגזור את גודל האמה מחומות הר הבית.

מקור נוסף הוא מה שמובא בטשו"ע סי' תרנא ושורשו מהירושלמי בפסחים פ"ד ה"א,
ותענית פ"א ה"ו:

א"ר זעירה נשייא דנהגן דלא למישתייה מן דאב עליל מנהג, שבו פסקה אבן
שתייה. מה טעם? "כי השתות יהרסון".

משמעות 'פסיקת האבן' אינה מכוונת להפסקת ייעוד האבן לאחר החורבן, שאם כן – מדוע
דווקא האבן פסקה, והלא כל המקדש וכליו פסקו מלמלא את ייעודם! אלא משמע שמדובר
באירוע חמור מאוד שאירע דווקא לאבן. ובעלי תמר (פסחים שם) צידד שיש לקרוא כאן
"פוסקה אבן שתייה", ומסתבר שהחיתוך במערב האבן מעיד על פסיקת האבן וניתוצה
במקום ששימש לקדושה הכי עילאית – מקום קודש הקודשים.

אין זה סותר למה שכתב הרדב"ז שהאבן שבכיפה היא זו שבלטה בקודש הקודשים,
שכן בסופו של דבר זו אותה אבן. ועוד שבמדרשים משמע שמלבד הבליטה בקודש
הקודשים כל הסלע שעליו עומד ההיכל קרוי אבן השתייה, כי הפסוק "האבן הזאת... יהיה
בית א-להים" מוזכר במדרש כבסיס בית המקדש כולו, ולא רק כבסיס לארון העדות.

כך מובא בפרקי דרבי אליעזר (פרק לה):

מה עשה הקדוש ברוך הוא, נטה רגל ימינו וטבעה האבן עד עמקי תהומות, ועשה
אותה סניף לארץ כאדם שעושה סניף לכפה. לפיכך נקראת אבן השתייה, שמשם
הוא טבור הארץ, ומשם נמתחה כל הארץ, ועליה היכל ה' עומד, שנאמר [שם
כב] והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים.¹³

וכן מובא במדרש ד' בחכמה יסד ארץ אות ה (על פי דברי עורך "ילקוט מדרשים" מדרש זה
הוא מימות התנאים):

בחכמה יסד ארץ וגו' (משלי ג יט) שברא הקדוש ברוך הוא את העולם כילוד
אשה, מה הילוד הזה בתחלה מתחיל מטיבורו ומשם הוא מתחיל והולך, כך
העולם התחילו הקדוש ברוך הוא מטיבורו ומשם נמתח לכאן ולכאן. והיך
טיבורו, זו ירושלים, טיבורו עצמו זו המזבח, ולמה קרא שמו אבן שתייה, שממנו
הושתת העולם כולו.

הרי שגם מקום המזבח נקרא אבן השתייה.

ובזהוה פרשת נח (עב ע"א):

והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים, דא היא אבן שתייה דמתמן
אשתיל עלמא ועלה אתבני בי מקדשא.

13. וכן הוא בבראשית רבתי פרשת ויצא עמ' 139.

קביעת גבולות החיל על פי מסורת אבן השתייה

וכן על הפסוק באיוב (לט כח): "סֶלַע יִשְׁכַּן וַיִּתְלַן עַל שֵׁן סֶלַע וּמִצּוּדָה", מצינו במדרשים (ויקרא רבה אחרי מות פרשה כ; תנחומא שם ד; פסיקתא רבתי מז):

"סלע ישכון" – מקדש ראשון, "ויתלונן" – לינה אחת. מקדש השני – "על שן סלע ומצודה" – לינות הרבה, דתנינן תמן משניטל הארון היתה שם אבן שתייה.

משמע שמה שבלט בקודש הקודשים במקדש השני הוא הקרוי שן סלע, ואילו מה שהיה במקדש הראשון מתחת למקום ההיכל כולו הוא הסלע שממנו בלטה שן הסלע, והכל הוא אבן השתייה.

ביאור הזה יכול להיכלל גם בלשון הרמב"ם (בית הבחירה ד, א): "אבן היתה בקודש הקודשים במערבו שעליה היה הארון מונח". לא ידוע על מקור בחז"ל המלמד שהאבן היתה דווקא במערב קודש הקודשים, ועל כן נראה שהנושא ברמב"ם הוא ההיכל, וכוונת הרמב"ם היא שהאבן הייתה תחת כל ההיכל, ושיא האבן בלט במערב ההיכל, ועליו הארון היה מונח עם בדיו כפי שעולה מהמשנה ביומא שהקטורת הונחה על האבן במקום בין הבדים סמוך לפרוכת.

ההנחה שהאבן קוצצה אינה סותרת למה שהראינו ששרידי המקדש עצמו נשארו, שכן בוודאי יש לומר שקוצצה שכבה מהסלע שידעו שהוא מייצג את המקום הכי קדוש, שאנחנו אומרים שעליו השותת העולם, וכפי שטיטוס חתך את הפרוכת, אך לא טרחו לעקור כל אבן ואבן מהמבנה סביב לה שלא יישאר כל שריד.

ו. גבול החיל במערב

האם יש חשש שבעלייה במדרגות המערב הנהוגה נכנסים למקום העזרה או החיל?

רוב מפרשי המשנה נוקטים שהחיל הוא אך ורק 10 אמות סביב העזרות. מתיאורי יוספוס עולה שהיה משטח כזה סביב העזרה ולא היו מדרגות במערב. לכן נראה שלהלכה במערב די להוסיף 10 אמות על מקום העזרה.

לפי מה שהוכחנו, שהרדב"ז מכריע לקבל את המסורת שכותלי הכיפה מציינים את כותל ההיכל, ושהאמה היא 51.7 ס"מ, הרי שהעולה במדרגות שבמערב הרמה אינו נכנס לחשש חיל אף אם יעלה עד סופם שהוא במרחק של 15 מטר מכותל העזרה. אמנם לפי הנחיות המשטרה לא מאפשרים לקבוצות שעולות על פי ההלכה לעלות עד סוף המדרגות במקום זה בגלל קרבתו לכיפה.

וכבר ביארנו שמלבד המסורת יש סיוע חזק טופוגרפי לדבר זה ממה שנמצאה אדמה בסמוך לכיפה, וזה מהווה רגלים למה שהראיתי שהשטח הסמוך לכיפה ממערב היה מחוץ לתחום העזרה.

ז. גבול החיל בצפון

בגיליונות מעלין בקודש (גליון מב עמ' 11-44, וכן גליון מג עמ' 9-33) התקיים פולמוס בין הרב זלמן קורן ובין הרב אורי זרם בשאלה האם החיל הורחב והשתרע בצפון על פני כל הרמה. ראיותיו של הרב קורן מתבססות בעיקרן על נתוני פני הסלע בצפון הרמה הקרובים לגובה הרמה, ולפי ההנחה ששיא גובה ההר הוא אבן הצחרה בגובה שאנו רואים היום, והיו מדרגות שעולות לחיל בצפון, עולה מזה שמדרגות החיל מוכרחים להיות מתחת הרמה, עיי"ש. אולם לפי דברינו שיש הוכחות שהסלע קוצץ אחר החורבן, וזו אכן עובדה גלויה לעין שהסלע קוצץ במערב לא שייך בזה חזקת כאן נמצא כאן היה. אם הסלע שבלט בקודש הקודשים היה גבוה יותר, פני הקרקע של כל גובה ההיכל היו גבוהים יותר מפני הסלע שבצפון הרמה, ועל כן מדרגות החיל יכולים להתחיל בגובה הרמה, והתיאור של יוסף בן מתתיהו על השטח המלבני מובן היטב, ועל כן דבריו מוכיחים שאין להרחיב את החיל.

במאמרי במעלין בקודש (גיליון לב עמ' 181. לט עמ' 62) ביארתי את סברת הרדב"ז שבזמן הזה פקעה קדושת החיל, ונראה לי שכיון שסברתו מובנת והוא איסור דרבנן עצם מה שאנו מחמירים לא להיכנס אליו בטומאה הוא מצד חומרה. אך גם בלאו הכי לפי המסורת שמבנה הכיפה שברמה, מציין את גבולות ההיכל, אנו יכולים לדעת עד היכן הגיעו העזרה והחיל, ולפי דברי יוספוס על צורתו המלבנית של המבנה ללא מדרגות במערב, אין חשש להתרחבות החיל גם במערב, ועל כן אין כל חשש בעלייה עד הרמה גם במערב.

אמנם נראה שאין להתיר לעלות על גבי הרמה, מעבר למדרגות, גם בצפון, למרות ששם המרחק עד הכיפה גדול כדי שיהיה מקום מוגדר שאין עוברים אותו.

ח. סיכום

א. לפי המסורת הצחרה היא אבן השתייה שהיתה בקודש הקודשים. בימינו יש סיוע להנחה זו על פי מדידת גבהי הסלעים של וורן. לדברי וורן הסלעים שהוא מצא הם הצד החיצון של הסלעים הקרוי מזיחילו, דהיינו שלא היתה חציבה גדולה בהר הבית. הדברים האלו שוללים את האפשרות להציב את קודש הקודשים מחוץ למבנה הכיפה, כולל ממערב לכיפה.

ב. מדברי הרדב"ז עולה שהמסורת על אבן השתייה כוללת ציון מדויק של גבולות ההיכל. כך גם עולה מאגרת חכמי ירושלים שמדברים על זה שהיהודים גילו לערבים את **מקום המקדש**, ונראה שכך סברו גם הרמב"ם והכפתור-ופרח.

ג. כך נהגו אלף שנה שמי שלא טבל היה מתפלל מחוץ למתחם, והטובלים נכנסו להר הבית כשאישרו להם והתפללו בו לפי ההנחה שהכיפה מציינת במדויק את מקום ההיכל.

קביעת גבולות החיל על פי מסורת אבן השתייה

- ג. חיזוק לכך התגלה בחפירה שנעשתה כ-5 מטר מערבית למבנה הכיפה, שם נמצאה אדמת בלתי מעובדת (טרה רוסה) שמוכיחה שמקום זה לא היה בתחום העזרה. וזו היא המציאות לפי מה שביארנו שהכיפה מתחמת את ההיכל והמקדש היה מכוון כרוחות העולם.
- ד. לפיכך ניתן להסיק שהעולה במדרגות הרמה המערביות אינו נכנס לתחום החיל.
- ה. אחר החורבן קוצצה אבן השתייה בחלק שתחת קודש הקודשים, כעולה מהמדרשים, וסיתות זה ניכר בצורת הסלע. ההנחה שהקיצוץ שנעשה היה עמוק, תואמת את תיאורו של יוסף בן מתתיהו, שמפלס העזרה הצפוני היה גבוה מפני החיל, והחיל היווה לו קיר תמך שרוחבו 10 אמות בלבד, והיו יורדים אליו מהעזרה במדרגות.
- ו. איסור הכניסה לתחום החיל בטומאת מת לאחר החורבן אינו מוסכם, ומאחר שהראינו לפי המסורת אין אף חשש של חיל מותר בשופי לעלות על מדרגות הרמה מצפונה וממערבה. ומכל מקום אין להקל ולעלות על הרמה עצמה כדי שיהיה מקום מוגדר שאליו אין עולים.

